

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Mühürler ve baytarnameler

Ali Yiğit*, Aşkın Yaşar

Özet

Yiğit A, Yaşar A. Mühürler ve baytarnameler. *Eurasian J Vet Sci*, 2011, 27, 4, 195-198

Amaç: Bu çalışma ile özellikle el yazması baytarnamelerde yer alan mühürlerin incelenmesi ile yazmaların telif (yazılma) ya da tensih edildikten (kopyalandıktan) sonraki yol haritalarına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Gereç ve Yöntem: Çalışma materyalini, farklı kütüphanelerde yer alan 46 baytarnamenin 32'sinde yer alan mühürler, konu ile ilgili Türkçe ve yabancı dildeki yayın ve internet kaynakları oluşturdu. Türkçe'ye çevirileri yapılan mühürler dil yönünden Arapça, Farsça ve Türkçe; sahiplik yönünden vakıf, şahıs, kütüphane mührü olarak ve ayrıca dil ve ait olduğu kişi veya kurum açısından sınıflandırıldı.

Bulgular: İncelenen baytarnamelerin (46), büyük bir bölümünde mühür bulunduğu (32); bu mühürlerin 20'sinin vakıf, 11'inin kütüphane, 9'unun ise şahıs mührü olduğu; dil açısından yapılan incelemede 23 mührün Arapça ve 17 mührün ise Türkçe olduğu belirlendi.

Öneri: Yazma eserlerin günümüze ulaşmasında kütüphane ve vakıfların önemli bir sığınak görevi taşıdığı; yazma eserlerdeki mühürlerin incelenmesi ile bu eserlerin uğrak ve sığınak yerlerinin yanı sıra katalog bilgilerinin oluşturulmasına da yararlı olunacağı sonucuna varıldı.

Abstract

Yiğit A, Yaşar A. Seals and baitarnames. *Eurasian J Vet Sci*, 2011, 27, 4, 195-198

Aim: By examining the seals that exist especially in hand-written baitarnames, what is aimed at by this study is to contribute to the road map of the manuscripts after they were written or copied.

Materials and Methods: The resources of the study consisted of the seals in 32 of 46 baitarnames that exist in various libraries, related published material in Turkish and in foreign languages and Internet resources. The pieces of writing on the seals were translated into Turkish. In terms of the history of veterinary medicine, the data that are on the seals have been evaluated within the boundaries of the manuscript in which they exist. The seals were categorized into Arabic, Persian and Turkish in addition to their grouping based on ownership by foundation, person and library.

Results: It was found out that there were seals in most (32) of the baitarnames examined (46). It was also found out that 20 of the seals belonged to foundations; 11 belonged to libraries and 9 of them were personal seals; in the linguistic examination, it was identified that 23 seals were in Arabic and 17 were in Turkish.

Conclusion: In conclusion, it can be said that libraries and foundations have functioned as a shelter in carrying manuscripts to today and the examination of seals in manuscripts will contribute to the formation of catalogue data along with the information regarding the locations where these works are frequently visited and protected.

*Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Kampus, 42075, Konya, Türkiye

Geliş:14.06.2011, Kabul:06.07.2011
aliyig@gmail.com

Anahtar kelimeler: Mühür, baytarname, vakıf

Keywords: Seal, baitarname, foundation

► Giriş

Mülkiyet ya da yetki işareti olarak insan yaşamında yerini alan mührün 7000 yıllık bir geçmişi olduğu; bazen otoriteyi, resmîyeti, kişi ya da kurumu tanımladığı, bazen de tılsım içerip koruma anlamı taşıdığı bildirilmiştir (Hammer 1999). Farsça kökenli bir kelime olan "mühür", Aramice kökenli olup Arapçadan Türkçeye geçen aynı anlamlı "hatem" kelimesinden daha yaygın kullanım alanı bulmuştur (Kut ve Bayraktar 1984, TDK 2010). En eski mühürler Mısır dönemi papirüsleri üzerinde belirlenmiş; bilinen en eski Müslüman mührünün ise Mısır fatihi ve Valisi Amr bin el-Âs'a ait olduğu bildirilmiştir (Kut ve Bayraktar 1984). Okuma-yazmanın yaygınlaşması ile birlikte yerini imzaya bırakan mühürlerin günümüzde halen hukuki bir geçerlilik sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Farklı madenlerden ve farklı şekillerde yapılan mührün sahtesinin yapılması nedeniyle bazı dönemlerde hakkâkların (mühür yapımcısı) başını ağrıttığı bildirilmiştir (Kut ve Bayraktar 1984, Kütükoğlu 1998).

Hammer (1999), geçmişte genelde boyuna asılan bir kese içinde ya da parmakta yüzük şeklinde taşınan bazı mühürlerin basit kişisel bir imza, bazılarının da bir krallığın, imparatorluğun simgesi niteliği taşıdığını bildirmiştir. Yazar, mühürlerin tarih boyunca insanoğlu tarafından çeşitli amaçlarla kullanıldığını; bunların çoğunlukla sahibine ait bilgileri içerdiğini aktarmıştır. Bu kullanım alanlarından biri de yazma eserlerin günümüze ulaşmasında önemli rolleri bulan vakıflardır.

Bir vakfın hukuki işleyişini, şartlarını gösteren belge olan vakfiye (vakıfname) örneklerine ilk olarak Uygur Türklerinde rastlanması, vakıf geleneğinin İslamiyet öncesine dayandığını göstermektedir. İslamiyet döneminde artan vakıf sayısı, Osmanlı döneminde en yüksek sayıya ulaşmış, her yerde vakıflar kurulmuştur (Kut ve Bayraktar 1984).

Vakıfnamelerin yanı sıra, genelde yazmaların 1a sayfasında yer alan aşağıdaki ifade, yazmaların korunmasına verilen önemin bir delili niteliğindedir (Kut ve Bayraktar 1984):

"Bu kitâbın kâğıdın her kim nişân için bükür
Dest-i Cehl ile çeküp hançer yere kanım döker"

Vakıf mühürleri, Arapça, Farsça veya Türkçe olabilir. Hammer (1999), incelediği 72 farsça künye içeren mühürde yer alan kişilerin hiçbirinin İranlı olmadığını, benzer şekilde Arapça metin içeren mühürlerin de çoğunun Türklere ait olduğunu bildirmiştir.

Kut ve Bayraktar (1984), yazma eserlerde yer alan vakıf mühürlerinin cilt, tezhip, minyatür, yazı gibi önemli unsurlar taşıdığını, bu mühürlerde (genelde) vâkıfın mesleği, adı, kitabı nereye ve hangi amaç ve şartlarla vakfettiği ile vakfetme tarihi bilgilerinin yer

aldığını bildirmişlerdir.

Yazma koleksiyonların bir merkezde toplanması işlemine 1914'te başlanmış, günümüzde bu işlem henüz tamamlanmasa da büyük çoğunluğu İstanbul (Süleymaniye), Ankara (Millî Kütüphane), Bursa (Bursa İnebey Kütüphanesi), Konya (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi) ve Manisa (İl Halk Kütüphanesi) illerinde toplanmış, ayrıca satın alma yolu ile de bazı yazmalar bu merkezlere kazandırılmıştır (Özen 1999, Fazlıoğlu ve Süruri 2010).

Yazma eserler içerisinde veteriner hekimliği tarihinin önemli bir kaynağını oluşturan baytarnameler, veteriner hekimliği ve genelde at yetiştiriciliği, hastalıkları ve tedavileri konularını içermektedir. Bu eserler de diğer eserler gibi genelde vakıflar bünyesinde kurulan kütüphanelerde muhafaza edilerek günümüze kadar aktarılmaya çalışılmıştır. Kut ve Bayraktar (1984), Köprülü (1661 yılında yapılmış ilk vakıf kütüphane binası), Ragıp Paşa, Şehit Ali Paşa, Âtîf Efendi ve Âşir Efendi kütüphanelerinin vakıf adını taşıyan kütüphaneler olduklarını bildirmiştir.

Bu çalışma ile özellikle el yazması baytarnamelerde yer alan mühürlerin incelenmesi yolu ile yazmaların telif (yazılma) ya da tensih edildikten (kopyalandıktan) sonraki yol haritalarına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

► Gereç ve Yöntem

Çalışma materyalini, Türkiye'nin farklı kütüphanelerinden (Ankara, Bursa, İstanbul, Kayseri, Konya ve Manisa) ulaşılabilen 46 baytarname oluşturdu. Belirlenen mühürlerde yer alan yazıların günümüz Türkçesine çevirileri yapıldı. Mühürler dil (Arapça, Farsça ve Türkçe) ile sahibi buldukları şahıs ve kurum (vakıf, kütüphane mührü) açısından değerlendirilerek sınıflandırıldı. Ulaşılabilen baytarnamelerde yer alan mühürler içerik açısından incelendi. Yazma eserlerin fotoğraf çekimi sırasında çoğunlukla metrik sistemin kullanılmaması nedeniyle mühürlerin ebatları sağlıklı şekilde verilememektedir.

► Bulgular

Farklı baytarnamelerde yer alan benzer mühürler bir bulgu şeklinde değerlendirilmiştir. İncelenen baytarnamelerin (46), büyük bir bölümünde (32) mühür olduğu, bazılarında birkaç mührün olduğu belirlendi. Mühürlerin 21'inin vakıf, 11'inin kütüphane, altısının şahıs mührü, ikisinin ise dilek yazısı içeren mühür olduğu; buldukları sayfa/ların (genelde yazmaların 1a sayfasında) farklı yerlerine basılmış mühürlerin farklı ebatlarda olduğu; dil açısından yapılan incelemede 23 mührün Arapça, 1 mührün Farsça ve 17 mührün ise Türkçe olduğu belirlendi. İncelenen baytarnamelerde yer alan bazı mühürler ve bunlarda yer alan bilgiler Tablo 1'de sunuldu.

Tablo 1. Bazı baytarnamelerde yer alan mühürler ve mühürlerde yer alan bilgiler.

Eserin Bulunduğu Kütüphane	Resim No	Kayıt No / Sayfa	Eserin Adı	Mühürde Yer alan Yazı
Atıf Efendi Kütüphanesi	1	1959/1a	Kitâbü'l-muğni fi 'ilmü'l-baytara	Mimma vakafahu'l-abdü'l-fakîr ila rabbihî'l-Ğâni Ömer Hüsâmeddin fi dâri'l-kütübilleti benâha ceddî'l-Hâcc Mustafa Atıf rahimehu'l-mevla bi şarti en lâ yuhreca 'an hizânetihi ve'l-mu'emmenu mahmûlun 'ala emânetihi 1285/1868 ^a
Ayasofya Kütüphanesi	2	3607/001	Kitâb câmi'i fi'l-baytariyye Kitâb Ma'rifetü'l-huyûl	Elhamdü lillahi'llezi hedana li-hazâ vema künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallah (Kuran 7/43) Vakf-ı Mahmûd Hân bin Mustafa Şah el-muzaffer dâ'imâ
Bursa İnebey Kütüphanesi	3	2112/5a	Baytarname	Nakş 'an vân kitâbim râğiba mişevved al-melikü'l-lah dâima 253 ^b
	4	2213/2a	Kitâb Makbûl der Hâl-i Huyûl	Eşref Muhammed al-fakîr
Manisa İl Halk Kütüphanesi	5	233/1a	Hâza Kitâbu Baytarname	Celle vakıf sâhib Ali Zeynel bin Hacı sene 1212
	6	5333/5a	Terceme-i Eşref	Haza kitâb şerîf 'an Vakıf el-Hâc Eyüb 47
Raşit Efendi Kütüphanesi	7	548/5a	El-İstînâs Fi Ahvâli'l-Efrâs	Vakafe hazel kitabe Mehemed Raşid bin Cafer Fevzi taleben limerzatillahi Teâlâ bişartı en la yuhrace min hizânetihi gafera lehü velivalideyhi 1211 ^c
Süleymaniye Kütüphanesi / Kılıç Ali Paşa	8	717/1a	Terceme-i Baytarname	Vakf-ı Debbâğ el-Hâcc Bilal Bin 'Abdullah ve Sun'-i Kütüb-i Medrese-i Kılıç Ali Paşa

^a: Gani olan Allah'ına muhtaç kulu Ömer Hüsâmettin'in ceddî el-hâc Mustafa Atıf'ın (Allah rahmet eylesin) yaptırdığı kütüphaneye yerinden çıkarılmaması ve emaneti üzerine alanın emin olması şartı ile vakfettiklerinden (dir) h.1285/1868, (Kut ve Bayraktar 1984). ^b: Kitâbım râğbet gören/değerli bir kitap olsun, Mülk her zaman Allah'ındır, h.1253/1837-8. ^c: Bu kitabı Allah Rızası için, kütüphaneden çıkartılmamak şartıyla Cafer Fevzioğlu Mehmed Raşit vakfetti. Kendisini, anne ve babasını Allah bağışlasın. Sene h-1211.

Kılıç Ali Paşa 717 nolu yazmanın 1a sayfasında yer alan mühürde (Resim 8) "Vakf-ı Debbâğ el-Hâcc Bilâl bin 'Abdullah ve Sun'-i Kütüb-i medrese-i Kılıç Ali Paşa (Kılıç Ali Paşa Medresesi Hacı Bilal Vakfı) ifadesi yer almaktadır.

İncelenen eserlerde farklı şekil ve yapılarda mühürlerin kullanıldığı (Resim 1-8); bazı mühürlerde kişi adının yanı sıra Kur'an'dan ayetler bulunduğu (Resim 2), ki bu mühürlerin genelde Osmanlı tuğrasını da içeren Sultan, padişah mührü olduğu; aynı kütüphanede farklı dönemlere ait farklı mühürlerin kullanıldığı tespit edildi. Çalışmada, kütüphane (Resim 1), şahıs (Resim 4) ve vakıf (Resim 2, 5, 6, 8) mühürlerinin yanı sıra dilek içeren ifadelerin yer aldığı (Resim 3, 7) mühürler de belirlendi.

► Tartışma

Yazma eserlerin serüvenini ortaya koymak amacıyla nüshaların yanı sıra yazma kayıtları da incelenmekte (Fazlıoğlu ve Süruri 2010), ancak yazma eser(ler)de yer alan mühürlerin göz ardı edildiği düşünülmektedir. Mühür bilgilerinin de bu açıdan ele alınıp değerlendirilmesinin, eserlerin bibliyografik verilerinin tamamlanmasında daha yararlı ve doğru bir yöntem olacağı söylenebilir.

Mühürlerde yapılış tarihleri ile yapanın mahlasının (ikinci ad, lakap) yer alması, hayat hikâyeleri bilinmeyen bazı mühürçülerin yaşadıkları devirlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır (Anonim 2010). İncelenen mühürler arasında belirlenen şahıs

mühürlerinde yer alan isim ve yıl bilgilerinin bu veriyi desteklediği ileri sürülebilir.

Vakıf kütüphanelerinde çalıştırılacaklar konusunda titiz davranılması (Kut ve Bayraktar 1984), burada yer alan eserlere verilen önemin bir göstergesi sayılabilir. Raşit Efendi Kütüphanesinde yer alan esere ait mühürdeki (Resim 7) ifadenin de, çalışanların ve bu eserden yararlanacak olanların, "kütüphaneden çıkarılmayarak" ifadesinin kullanılması ile eserin korunmasını önemsemeleri gerektiğini vurguladığı söylenebilir.

Vakıf sahipleri, kütüphanelerinde bulunan eserlere vakfın mührünü basmaya özen göstermiştir (Kut ve Bayraktar 1984). İncelenen eserlerin çoğunluğunun (21) vakıf mührü olması bu veriyi doğrulamaktadır. Gösterilen bu özenin, yazmaların günümüze ulaşma sürecini tespit etmek açısından önemli bir basamak olduğu söylenebilir.

Sultan III. Ahmet ve sonrası dönemde çıkarılan emirnamelerde yazmaların yurt dışına çıkarılmasının yasaklanması, yazmaların korunması açısından büyük önem taşımıştır (Kut ve Bayraktar 1984). Günümüzdeki teknolojik imkânlar (fotoğraf çekimi, CD vb) ile eserlerin korunmasının yanı sıra uluslar arası bilgi ve belge paylaşımı mümkün olabilmekte, yurtdışında bulunan pek çok yazma eser, bu yolla ülke arşivine kazandırılmaktadır. Yazmalar, bu şekilde daha fazla yıpratılmadan çok geniş bir kitlenin araştırmasına ve incelemesine sunulabilmektedir.

Resimler 1-8. Baytarnamelerde bulunan mühürler.

► Öneriler

Sonuç olarak, yazma eserlerin günümüze ulaşmasında kütüphane ve vakıfların önemli bir sığınak görevi taşıdığı, yazma eserlerdeki mühürlerin incelenmesi ile bu eserlerin uğrak ve sığınak yerlerinin belirlenmesine olduğu kadar katalog bilgilerinin oluşturulmasına da yararlı olunacağı söylenebilir.

► Teşekkür

Bu çalışma, 20-23 Eylül 2010 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen "XXXIXth International Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine & IIIrd National Congress of the Turkish Association for the History of Veterinary Medicine & Professional Ethics"de aynı başlık ile poster bildiri şeklinde sunulan ve Bildiri Özetleri Kitabı'nda (s.71) İngilizce özet şeklinde basılan çalışmanın genişletilmiş şeklidir.

► Kaynaklar

- Anonim, 2010. Mühür. <http://www.turkcebilgi.com/m%C3%BCh%C3%BCr/ansiklopedi/> Erişim tarihi; 20.10.2010.
- Fazlıoğlu İ, Süruri A, 2010. Yazmalar <http://farklar.net/Yazmalar/> Erişim tarihi; 12.04.2010.
- Hammer JP, 1999. Osmanlı Mühürleri (Arap, Fars ve Türk Mühürleri), Çev: Ümit Öztürk, Pera Yayıncılık ve Kitapçılık A.Ş. Yayın No: 1, Alaattin Eser Kitaplığı: 18, İstanbul.
- Kut G, Bayraktar N, 1984. Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 586, Kültür Eserler Dizisi: 39, Ankara.
- Kütükoğlu M, 1998. Osmanlı belgelerinin dili, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Kubbealtı Neşriyatı, No: 35, İstanbul.
- Özen A, 1999. Millî kütüphanedeki yazma baytarnameler üzerinde tarihsel incelemeler. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TDK-Türk Dil Kurumu, 2010. Mühür. <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=muhur&ayn=tam>, Erişim tarihi; 23.03.2010.